

Grygier, Tadeusz

Sumariusz akt naczelnej władzy Prus Książęcych "Etats-Ministerium" [cz. 11]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 4, 580-592

1967

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

SUMARIUSZ AKT NACZELNEJ WŁADZY PRUS KSIĄŻĘCYCH
„ETATS-MINISTERIUM” 11)

— Kamera Wojenno-Skarbowa w Królewcu pokrywa swe wydatki przy pomocy pożyczek z kas publicznych Prus. Rok 1762 (52, kk).

— Zaopatrzenie Kamery Wojenno-Skarbowej w potrzebne materiały biurowe (19, a).

— Całością spraw Kłajpedy zarządza Litewska Kamera Wojenno-Skarbowa w Gąbinie (78, c).

— Bilans wydatków i dochodów królewieckiej Kamery Miejskiej (78, c).

— Spór między rządem pruskim a Kamerą Wojenno-Skarbową w Królewcu o kompetencje w sprawie nadzoru nad Królewieckim Wielkim Szpitalem i Przytułkiem oraz Opieką Społeczną. Reskrypt z 18 października 1765 r. (73, a).

— Spory kompetencyjne między rządem pruskim a Kamerą Wojenno-Skarbową o nadzór nad szkolnictwem i stosunkami wyznaniowymi w miastach wiejskich (*Land-Städten*). Chodzi przede wszystkim o sprawy powoływania nauczycieli i duchownych (42, b).

— Relacja z 24 sierpnia 1768 r. regulująca rozdział kompetencji między rządem pruskim w Królewcu a Kamerą Wojenno-Skarbową. Ustalono, które pisma i w których sprawach rząd pruski czy Kamera Wojenno-Skarbowa mogą bezpośrednio kierować do dworu (rządu) w Berlinie, a które muszą tylko podawać do wiadomości (70, p).

— Spory między rządem pruskim w Królewcu a Kamerą Wojenno-Skarbową w sprawie ustalania przymusowych dostaw żywności przez majątki szlacheckie. *Vide Acta wegen der von der Cammer ihenen zugemutheten Fourage Lieferung von den dortigen Adelischen Güthern — in Sache des Adels in dem Saalfeldtschen Creyse*. Rok 1769 (83, e).

— Rachunki za budowę szkół i kościołów w latach 1766/1767 przekazane do Naczelnej Kasy Obrachunkowej (*Ober — Rechen — Cammer*) przez Kasę Budowlaną (*Land — Rentythey — Bau — Cassen*) (41, a).

— Ustalanie egzaminów dla tych, którzy zamierzają objąć posady urzędników finansowych i politycznych (*Finanz — und Cammeral Wesen*). Egzaminy odbywają się na Uniwersytecie Królewieckim. Reskrypt z 9 marca 1770 r. ²⁵⁶. (139, b).

²⁵⁶ W 1795 r. profesor Kraus otrzymał na Uniwersytecie Królewieckim katedrę nauk politycznych. W głównej mierze oparł się on na naukach i tezach Adama Smitha podanych w podstawowym dziele polityki gospodarczej wczesnego kapitalizmu jakie było studium Smitha o bogactwie narodowym. Kraus był tym, który na terenie Prus Książęcych przede wszystkim popularyzował nauki Smitha oraz starał się dostosować tezy nowego systemu gospodarczego do warunków pruskich.

— Urzędy dominialne (*Domänen Aemter*) w Węgorzewie i w Szestnie przyłączone do departamentu Litewskiej Kamery Wojenno-Skarbowej w Gąbinie (41, a).

— Kamera Wojenno-Skarbowa w Królewcu przywłaszcza sobie prawo rozstrzygania i jurysdykcji nad Uniwersytetem Królewieckim w sprawach wojskowych, poboru i rejestracji. Relacja z 4 maja 1767 r. *Vide Acta wegen des von dem Syburgschen Regiment in Anspruch genommenen Studiosi Gottlieb Krispien* (83, c).

— Miasta Pogórze — Kwidzyn, Prabuty, Susz, Biskupiec Pomorski, Kisielice, Gardeja oraz Ilawa jak i oba urzędy dominialne Prabuty oraz Kwidzyn włączono do Kamery Wojenno-Skarbowej w Kwidzynie. *Cammer-Missivem 15 November 1772 J.* (95, e, 4).

— Patent organizacyjny Kamery Wojenno-Skarbowej w Kwidzynie. Patent z 13 listopada 1772 r. (21, aa).

— Regulatyw dotyczący rozgraniczenia kompetencji sądowniczych w sprawach spornych. *Das Regulativ-Reglement über die Jurisdictionen-Competenz bey Entscheidung der Streitigkeiten in Auseinandersetzung-Sachen, wo Interessenten von beyderley dem Justitz-und Cammeral-Ressort concurrereren.* *Vide Reskript d.d. Berlin d. 8 November 1773 in Actis wegen Aufhebung der Gemeinheiten* (4, m, vol. II).

— Instrukcja organizacyjna Naczelnej Kasy (*Ober-Rechen-Cammer*) z 13 lutego 1770 r. *Vide in Actis-das Regierung-Wesen betr.* (41, a, vol. II).

C ä m m e r e y — administracja dochodów.

— Organizacja administracji dochodów miejskich w Królewcu (*Cämmerrey Königsberg-Stadt*²⁵⁷). W sprawie starań miasta o pożyczkę 580 guldenów z miejskiej kasy legacyjnej (*Städtische Legaten-Casse*) na pokrycie potrzeb miasta (77, b, b).

— Administracja dochodów miejskich miasta Królewca stara się o pożyczkę 1500 guldenów z Kasy Pocztowej w Sackheim (*Posthaus-Casse*). Reskrypt z 22 października 1781 r. *Acten-die Austhuung und Sicherheit der Capitalien der Kirchen Hospitaeler und anderer piorum Corporum alhier in Königsberg* (70, c oraz 107, c).

C a p i t a l — kapitał.

— W sprawie kłajpedzkiego Sądu Piwnego (*Bier Gericht*)²⁵⁸. Wykaz kapitałów ulokowanych przez różne fundacje Księstwa Pruskiego w przedsiębiorstwa piwowarskie. *Die Sache betreffend ob die Inspectores und Rendan-*

²⁵⁷ Pod pojęciem *Kämmerei* rozumiano administrację dochodów miasta, czy jakiejś fundacji. Instytucja *Kämmerei* wpływała z istoty prawa miejskiego. Skład personalny tej instytucji ustalała sama gmina miejska, a nadzorował ją z ramienia władz miejskich wyznaczany radny miejski. Państwo starało się mieć ogólny nadzór nad administracją dochodów miejskich. Przepisy o administracji dochodów miejskich z reguły ujmowano w ordynacjach miejskich. Kasa administracji dochodów miejskich przyjmowała wszelkie wpływy ustalone w ramach tzw. podatku obywatelskiego (*Bürgerrechtsgelden*), podatku od dziedziczenia (*Erbgülden* = *Callateralgelder*), opłaty lennej od majątków miejskich, dochody z opłat sądownictwa miejskiego, ze specjalnych podatków (np. *Fensterhausgenossensteuer*) oraz z dochodów majątków miejskich.

²⁵⁸ Instytucja sądów piwowarskich istniała dla rozstrzygnięcia spraw związanych ze sztuką warzenia piwa. Zajmowała się ona siedmioma głównymi sprawami, a mianowicie: a) sztuką warzenia piwa i używania środków ustalających indywidualny smak piwa; b) używania środków zapobiegających

ten von Cassen der piorum Corporum beym Empfang der auf gekündigten und zurrückzuzahlenden Capitalien den Consens des Königl. Etats-Ministerium nachzuweisen verbunden sind (41, a).

— *Etats-Ministerium* nadzoruje akcję pożyczkową kapitałów Uniwersytetu Królewieckiego oraz kapitałów stypendialnych. Ustalenie, iż pożyczki z tych kapitałów mogą być dokonywane tylko na podstawie zgody *Etats-Ministerium* i to tylko pod warunkiem przedstawienia listu hipotecznego. Instytucja listów hipotecznych²⁵⁹. Reskrypt z 14 grudnia 1790 r. o organizacji rachunkowości i księgowości Uniwersytetu (139, k, h).

— Rewizja wydanych kapitałów stypendialnych przez magistrat miasta Królewca w 1790 r. (135, a).

— W sprawie ustalenia kapitałów poszczególnych kościołów. *Vide in Actis dass eine Kirche als dem für unvermögend zu halten sei, wenn nach Angreifung eines Theils der Capitalien die Einnahme durch die verminderten Zinsen dargestalt verringert wäre, dass sie zu Bestreitung der übrigen Tatsmässigen Ausgaben nicht zurichten könnte.* Reskrypt z 6 września 1801 r. (98, ec).

— W sprawie kapitałów Fundacji Kapitulnej w Dobrym Mieście w 1804 r. *Capitularen*²⁶⁰ wegen der vom Hofe verlangten Nachrichten auf was Grund und Boden die Curien der Capitularen des Dom Stifts in Gutstadt belegen (31, q, 2).

— W sprawie organizacji kapitałów Uniwersytetu Królewieckiego. *Dass bei Placirung der Academischen Capitalien es des Consenses die Regierung nicht bedürfte. Vide Rescript vom 14 Maji 1756 in Actis in Sache des Hofgerichts-Raths Julius Aegidius von Negelein, wegen Anlehns von der hiesigen Academie* (139, m).

— Kapitałów kościelnych nie można pożyczać nikomu bez uprzedniej zgody zwierzchnich władz. Reskrypt z 3 lutego 1727 r. (41, a).

— Magistrat miasta Królewca wniósł żądanie, by miasto mogło w wyjątkowych wypadkach użyć kapitały fundacji miejskich dla potrzeb miasta. Reskrypt z 5 marca 1781 r. (70, e).

— Magistrat miasta Królewca nie chce wypłacać ustalonych procentów od pożyczonych kapitałów z fundacji stypendialnych. *Magistratus will für die Taxe der für Capitalia der Piorum Corporum offerirten, Hypothequen nicht ausstehen an der desselben vom April 1782 in Sache Anne Dorothee Ultzin wegen Anlehns aus den Lagaten Geldern der Altstädtischen Kirche* (77, b, 1).

— W sprawie pożyczania kapitałów Jean de Bois ze staromiejskiej Fundacji Wdowiej (77, b, s).

— Bez zgody *Etats Ministerium* w Królewcu nie wolno rozporządzać fundacjami warmińskimi. *Dass die Pia Corpora und milde Stiftungen in Erm-*

psuociu się piwa; c) fałszerstwami piwa. Na straży jakości piwa stała tzw. policja piwna (*Bierpolizei*) i pilnowała prawidłowości w procesie warzenia piwa oraz zawartości trunku; d) odpowiednie przechowywanie piwa, stosowania odpowiedniej wody, czystości w browarach; e) ustaleniem prawidłowej ceny piwa (*Biertaxen*); f) zawartością piwa przez usuwanie szkodliwych środków sztucznych z procesu warzenia piwa; g) kontrolą jakości piwa sprodawanego z innych miast (*Bierschau*).

²⁵⁹ Fundacje i majątki uniwersyteckie stanowiły zasadniczą podstawę niezależności finansowej, a tym samym i naukowej i politycznej Uniwersytetu Królewieckiego. Studium gospodarki Uniwersytetu pozwala na ściślejsze ustalenie „polityki szkolnej i naukowej Prus Książęcych”.

²⁶⁰ Pod pojęciem *Capitular* rozumiano członków kapituły z prawem miejsca i prawem głosu.

lande ihre etwa ausstehende Capitalia ohne Vorwissen und Genehmigung des Königl. Etats-Ministerium nicht aufwindigen oder einziehen sollen. Rescript vom 19 September 1785 in Actis: in Sache des Jungfern Convents zu Braunsberg, wegen gebethener Erlaubniss, dass von dem Mennonisten Absalon Keeski eingezogene Capital von 500 Th. zu den Bedürfnissen sothanen Convents verwenden zu können (31, b, 2).

— Ustalenie stopy procentowej od pożyczonych kapitałów z kas sądowych oraz fundacyjnych (61, d, 2 gen).

— Włączenie funduszy kościelnych i fundacyjnych do Stanowego Instytutu Kredytowego wzamian za listy zastawne²⁶¹. (87, e).

— Dzierżawy dziedziczne na Warmii²⁶² mogą korzystać z kapitałów fundacyjnych. Denen Emphyteuten im Ermlandе können Capitalia zum Culmse und vieviel am Stiftungen geben werden. Rescript von 3 November 1788 in Actis: in Sache Heinrich Rath wegen nachgesuchten Anlehns von 4000 Th aus den mit den Stiftungen in Frauenburg (31, f, 2).

— Tabelaiczny wykaz fundacji oraz kapitałów kościelnych na Warmii. Ein Tabellarisches Verzeichniss allen in eigen Ermlaendtsche Kirchen und milden Stiftungen Capitalien zu denen Aufkündigung der Consens des Königl. Etats-Ministerii erthelet werden soll jährlich eingebestest werden. Rescript von 13 November 1786 in Actis des Rechnungs Wesen (31, e).

— Rząd pruski musi udzielać zgody na wypożyczenia kapitału z kasy Domu Sierot w Królewcu (73, 2, E).

²⁶¹ Zorganizowany w Królewcu „Stanowy Instytut Kredytowy” (*Land-schaftliche Creditinstitut*) obejmował jako stowarzyszenie uprzywilejowaną grupę wielkich właścicieli ziemskich. Wzorował się na pierwszym tego rodzaju instytucji jaki powstał we Wrocławiu w 1770 r. Miał on zapewnić wielkim właścicielom ziemskim kredyt pieniężny, na który solidarnie składali część wartości swego majątku. Kredyty te przeznaczano — po niskiej stopie procentowej — na intensyfikację gospodarki oraz na likwidowanie zadłużenia, bez obawy wymówienia kredytu i innych zwiąanych z tym ujemnych zjawisk. Stanowe instytuty kredytowe mogły wystawiać tzw. listy zastawne (*Pfandbriefe*), na podstawie których majątek rycerski (*Rittergut*) zastawiano jako zabezpieczenie listów zastawnych. Ustalano, iż suma zastawna (*Pfandbriefe*), na podstawie których majątek rycerski (*Rittergut*) nie miał żadnego bezpośredniego kontaktu z posiadicielem zastawionego majątku, jego jedynym dłużnikiem był Stanowy Instytut Kredytowy. Instytut ten w razie sprzedaży majątku za długi miał prawo pierwokupu i pierwszeństwa oraz w ogóle nie był uwikłany w proces upadłościowy. Listy zastawne kursowały również jako papiery państwowe. Instytut Kredytowy mógł więc wymieniać je na płynną gotówkę. W 1806 r. wydano w Prusiech zakaz wymiany listów zastawnych na gotówkę. Zakaz ten cofnięto dopiero w 1817 r. Sprawa dopuszczenia mniejszych właścicieli ziemskich (chłopów) do Stanowego Instytutu Kredytowego była kwestią dyskusyjną.

²⁶² *Emphyteusis* w pojęciu prawa pruskiego oznaczały instytucję dzierżawy dziedzicznej (*Erbpacht*), dziedziczny majątek oczynszowany (*Erbzinsgut*) czy pożyczkę dziedziczną (*Erbleihe*) tylko w tym przypadku jeśli listy pożyczkowe (czy zastawne — *Leihbriefe*) wyraźnie opierały się o postanowienia prawne rzymskiej *emphyteusis*. *Emphyteusis* oznaczały *emphyteuticarius contractus* = umowę zawartą między jednym (*dominus emphyteusos*) a drugim (*emphyteute*) o przekazaniu nieruchomości jako *emphyteuse*. Prawo to (*Emphyteutisches Recht*) ustalało przekazanie nieruchomości w administrację za ustaloną roczną opłatą, dalej dokonywanie zmiany, przekazywanie swego prawa swym dziedzicom oraz uprawnienia przy przeniesieniu *emphyteusy* na pojedynczego sukcesora, do żądania *laudemium* (tzn. 70 części wartości). *Emphyteuta* regulował wszystkie ciężary i świadczenia w stosunku do osób trzecich (*in rem actio utilis*). Tracił swe prawa, jeśli nie zawiadomił właściciela o sprzedaży *emphyteusis*, czy w ciągu 2 lat nie uregulował należnej rocznej daniny (*Canon*, czy *Zins*).

— Patroni fundacji nie mają prawa podejmować pożyczek z zarządzanych przez siebie fundacji (41, a).

— Zezwolenie na pożyczanie ze strony mieszkańców Prus Książęcych kapitałów na procenty, czy na hipotekę z instytucji bankowych, czy prywatnych na Śląsku (28, s).

— Przeznaczenie kapitałów kościelnych w Kandytach na rzecz stypendialnego funduszu uniwersyteckiego dla studentów parafii (114, d, C).

— Przepisy dotyczące księgowania kapitałów kościelnych w rachunkowości (*obligationis et ingrosationis*). Zarząd z 1740 r. (41, a).

— Królewiecka Kasa Stypendialna (*Königsbergsche Stipendien Casse*) żąda od Kameralnego Miasta Królewca (*Königsbergsche Stadt — Cämmerey*) zwrotu kapitałów stypendialnych ulokowanych na nieruchomościach własności miejskiej (135, a).

— Kapitały podlegające egzekucji podatkowej nie mogą być wprowadzane do dalszego obiegu (61, d, gen).

— Zwrot kapitałów fundacyjnych wypożyczonych przez kasę królewską (*Zurückzahlung der zum Königli. Anlehn aus den Cassen der piorum corporum von verschiedenen Patriculiers aufgenommene Capitalien*) (12, b, c, 2).

— Ewidencja kapitałów i kredytów pochodzących z fundacji ciężących na prywatnej własności ziemskiej (4, d).

— Sprawa przejęcia kapitałów osób skazanych na śmierć (33, e).

— Zabezpieczanie kapitałów fundacyjnych, pożyczanych poszczególnym obywatelom Prus Książęcych (43, c).

— Pożyczki z kapitałów fundacyjnych udzielane są na 5% stopę pożyczkową (70, f).

— Zarządzanie kapitałami Fundacji Sieroczej (73, 2, e).

Capitul — kapituła.

— Każdy nowo mianowany biskup warmiński uzyskuje od Papieża prawo mianowania trzech pierwszych członków kapituły fromborskiej (*Dass ein jeder neuer Bischof in Ermland vom Pabst die Concession erhält, die beyhm Dohm Capitul in Frauenburg in den mensibus papalibus²⁶³, vacant werden den 3 ersten Canonicat Stellen zu besetzen*). *Vide Relation vom 27 Mai 1777* 4m Actis in Sache Adalberti Ixptan Decani der Guttstaedtschen Collegial Kirche wegen seiner Bestellung zum Coadiuter des Officialis und Canonici von Szczepański in Frauenburg (31, f, e).

Cartel — umowa kartelowa.

— Umowa kartelowa (*Cartel*²⁶⁴) między Prusami a Księstwem Wirtemberskim w sprawie dezertarów (83, g).

— Umowa kartelowa między Polską a Saksonią w sprawie dezertarów wojskowych (83, g).

²⁶³ Instytucja *menses papales* w przeciwieństwie do *menses episcopales* czy *menses regii*, ustalała, na które stanowiska kapitulne nominacje wydaje papież, biskupi lub władze świeckie.

²⁶⁴ Instytucja *carteln* oznaczała umowę państw prowadzących wojnę z jednej strony o wymianie jeńców wojennych; z drugiej strony umowę między państwami o wydawaniu zbiegów i uciekinierów.

— Umowa kartelowa z 18 września 1781 między Prusami a Kolonią w sprawie przekazywania dezertów (83, g).

— Konwencja kartelowa między Prusami i księciem Brunzwiku zawarta w 1745 r. (83, g).

Casse — organizacja rachunkowości.

— Gospodarka pieniężna oraz wymiana pieniędzy na terenie Prus Książęcych w czasie okupacji rosyjskiej (podczas wojny siedmioletniej). *Dass hinführe die Chargen — Cassen — Jara im Brandenburgischen Glde mit 41 procent bezahlet werden sollen.* Relacja z dnia 11 listopada 1763 (15, a).

— W sprawie zapasów „szóstaków” (*Sechser*²⁶⁵) i innego rodzaju monet znajdujących się w kasach instytucji i urzędów a wycofanych z obiegu w 1764 r. (99, d).

— W sprawie regulowania opłat pocztowych za przesyłki rządowych relacji. *Wegen des Post — Porto von dem Regierungs — Relationen in Parth — Sachen und derselbigen aus der Canzeley — Sportul — Casse*²⁶⁶, *vergeschehen werden sollen* (19, a).

— *Den General — Sportul Cassen — Rechnung betref* (59, e).

Wynagrodzenie dla urzędników prowadzących kasy nadzwyczajne (123, b).

— Kapitały fundacyjne pożyczone są na 5 proc. dla odbudowy spalonego Królewca (70, F).

— Ewakuacja skarbu Prus Książęcych w wyniku rozpoczętej wojny z królem węgierskim i zajęcia terenu przez armię rosyjską. Ewakuacja prowadzona przez Gdańsk, a potem skarb przewieziony został przez Efraima, jubilera (*Jouwelierere*) do Berlina. Wreszcie przekazano skarb księstwu magdeburskiemu w depozyt. Lata 1758—1762 (52, kk).

— Organizacja kasy zapomogowej dla wdów po pastorach z dekanatu w Ragnecie (118, e).

— Połączenie welawskiej Kasy Zapomogowej z Kasą Kościelną (137, e).

— Prawo zabezpieczania prywatnych pieniędzy wpisami hipotecznymi (61, h).

— Dług kasowy chłopów (chałupników) z Eisenbarth, którzy odmawiają opłacania dziesięć (41, a).

— Ustalenie kar na urzędników miejskich kas za nadużycia (4, r).

— Zatwierdzenie statutu kasy pogrzebowej zorganizowanej przez cech kupański i piwowarski w Królewcu (*Kaufmanns — und Malzenbrauer Zunft*²⁶⁷ *in Königsberg*) (14, a, 4).

— Udzielenie pomocy dla kościelnej kasy w Elku. Kasa ta przeżywała znaczny kryzys, brak kredytów (93, a).

— Przesyłanie rocznych tabel dochodów skarbowych do Berlińskiego *Etats — Ministerium* (113, a).

— Przemianowanie *Land — Renthey und Ober — Steuer — Casse* na *Domänen — Casse* oraz *Kriegs — Casse* (21, aa).

²⁶⁵ *Sechser* to najdawniejsza 1/4 część pruskiego guldena (*Viertel-Thaler*). W niektórych częściach Niemiec oznaczał 6 lekkich fenigów miedzianych (w Rostoku i Wismarze). W Prusiech oznaczał również 2 srebrne grosze (*Düttchen*) ustalone przez księcia Albrechta w 1535 r. Nazywano je również trojakami (*Dreigröschler* = 1—9 fenigów, a 6 srebrnych groszy wynosi 1 tymfa = 1 *Tymphguld*).

²⁶⁶ *Sportulae* to dobrowolne opłaty, składki na rzecz jakiejś instytucji. Ściągane przede wszystkim przez instytucję świadcząca usługi dla innej instytucji.

²⁶⁷ *Malzenbrauer-Zunft* = cech piwowarów.

- Zwolnienie od składania kaucji przez intendenta sześciu kas kościelnych Królewca (77, 1).
  - Organizacja pracy komórek buchalteryjnych i kasowych (70, E).
  - Zgoda na udzielenie pomocy finansowej z kasy kościelnej dla Katarzyny Doroty Maczewickiej (116, d, m).
  - Regulamin pracy Kasy Zapomogowej dla Wdów (14, a, 4).
  - Organizacja kasy zapomogowej w kalwińskiej gminie kościelnej w Królewcu (70, e).
  - Organizacja Kasy Biednych w Kętrzynie (56, e).
  - Obywatel miasta Kętrzyna Jan Wiesiomierski jest członkiem Kasy Biednych (120, e).
  - Projekt regulaminu dla nowego Instytutu Kredytowego Ziemskiego w Prusach Książęcych (84, d).
  - Majątek ziemski Camstiggell jest własnością Kasy Zapomogowej w Królewcu (70, e).
  - Edykt z 18 maja 1735 r. w sprawie dziedziczenia majątku tych osób, które korzystały z zapomóg z Kas Kościelnych (43, b).
  - Organizowanie kwartalnych kolekt na potrzeby kas zapomogowych (43, a).
- W sprawie spadku po polskim dezerterze z Wielkiego Księstwa Litewskiego (z Pińska) i konfiskacie jego dziedzictwa. Relacja z 27 stycznia 1783 r. (32, d 2 Lithauen).
- Organizacja Kasy Zapomogowej w Mrągowie (32, d, vol. II).
  - Organizacja kas inwalidzkich (70, e).
  - Organizacja kas kredytowych (33, q).
  - Ziemski Instytut Kredytowy w Królewcu pożyczka kredyty z fundacji w zamian za listy zastawne (84, d, vol. II).
  - Kapituła fromborska żąda włączenia Warmii do Ziemskiego Instytutu Kredytowego w Królewcu (84, d).
  - Fundusz Szkolny w Welawie (84, d).
  - Fundacja Szkolna Stanisławskiego (84, d).
  - Organizacja kas wiejskich w 1782 r. (70, e).

Catholicis — katolicy

- W sprawie walk religijnych (*wegen des Prolesytenmachers*)²⁶⁸. Zarządzenia z 25 lutego 1785 r. oraz 21 lipca 1786 r. w sprawie dzierzgońskiego duchownego katolickiego, który przyjął do gminy katolickiej pięcioro dzieci rodziców protestanckich (38, a).
- Przejście na wiarę katolicką dzieci z rodziców protestanckich (43, a).
- Pułkownik hrabia Anhalt wnosi podanie do *Etats — Ministerium* o zezwolenie na odprawienie nabożeństwa katolickiego w kościele ewangelickim w Stołupianach. W nabożeństwie tym udział brać mieli żołnierze jego pułku stacjonującego w Stołupianach (43, a).
- Ustalenia dotyczące kontroli ksiąg rachunkowych kościoła katolickiego w Pruszech Książęcych. Zarządzenia z 1785 r. (38, a).
- W sprawie procesów rozwodowych małżeństw wyznania katolickiego. W Prusach Książęcych procesy te odbywać się mają nie przed sądami bisku-

²⁶⁸ Pod pojęciem *Prolesyten* ujmowano w Prusach Książęcych zwykłe ewangelików, którzy przeszli na wyznanie katolickie. *Prolesytenmacherei* oznaczało zmuszanie do zmiany wyznania, poglądów politycznych czy filozoficznych.

pimi i konsystorskimi, a przed sądami świeckimi. Zarządzenie z dnia 19 lipca 1792 r. (38, a, vol. II).

— Obywatele miasta Tylży proszą o zezwolenie związania się z parafią i klasztorem w Drągowsku (prośba z 1792 r.) (38, a).

— W sprawie małżeństwa mieszanego Anny Barbary Lauterbach (73, b).

— Ustalenia w zakresie odszkodowania dla duchownych katolickich objeżdżających garnizony wojskowe w małych miastach Prus Książęcych. Rok 1795 (72, g).

— Spory o tzw. *actum ministerialium* między pastorem Leipoltz'em z Muszak a katolickim proboszczem Jaworskim z Janowa (72, g).

— Organizacja życia kościelnego kościoła katolickiego na terenach ziem zaboru pruskiego, w Prusach Nowo-Wschodnich. Zarządzenie z 1796 r. (38, a).

— Zarządzenie o możliwości przejęcia członków gminy protestanckiej w Prusach Nowo-Wschodnich do gminy katolickiej bez uprzedniej zgody konystorza protestanckiego. Zarządzenie z 1797 r. (38, a).

— W sprawie przejścia Pawła Kajki na wyznanie katolickie (38, a).

— Kamera Wojenno-Skarbowa w Białymstoku żąda ustalenia prawnego majątku kościoła katolickiego. Prośba z 1798 r. (111, e).

— Rozporządzenie w sprawie wykonywania posług religijnych dla katolików mieszkających na terenie gminy luteranckiej. Rok. 1786 (38, a).

— Rozporządzenie z 1788 r. w sprawie święcenia katolickich dni kościelnych (*gelobte Tage*) (38, a).

— Rozporządzenia w sprawie ustroju i sytuacji prawnej Kościoła katolickiego w Prusach Książęcych (38, a).

— W sprawie ustalenia stanowiska katolickiego duchownego w Berlinie w 1799 r. (38, a).

— Memoriały w sprawie utworzenia Katolickiego Instytutu Naukowego dla katolickich teologów obok luteranckiego Uniwersytetu w Królewcu. Rok 1800 (139, a, gen.).

— Memoriał biskupa warmińskiego hrabiego Hohenzollerna o sytuacji ludności katolickiej w ewangelickich Prusach Wschodnich (31, e, gen.).

— Skargi duchownych katolickich przeciwko radcy kościelnemu Kamery Wojenno-Skarbowej w Białymstoku Borowskiemu. Rok 1800 (38, a).

— W sprawie sytuacji dzieci katolickich przydzielonych do szkół protestanckich w Prusach Wschodnich. Rok 1801 (38, a oraz 42, a).

— W sprawie konfirmacji dzieci ewangelickiego wyznania w Kościele katolickim. Rok 1801. (38, a).

— Ustalenia w sprawie uposażeń dla duchownych katolickich na terenie zajętej przez władze pruskie Warmii. Rok 1803. (31, e, gen.).

— Biskup warmiński skarży na Jabecka, właściciela majątku Jablonki, iż nie zezwala ludziom u niego zatrudnionym, a wyznającym religię katolicką, na praktyki religijne (38, a).

— W sprawie pogrzebów katolickich na terenie protestanckiego komornictwa Rybaki (38, a).

— Skargi biskupa warmińskiego przeciwko władzom państwowym w sprawie udzielania zezwoleń na śluby domowe (13, b).

— Akcja misyjna jezuitów na terenie komornictwa Tylżyckiego. Władze

²⁶⁹ Prawne stanowisko małżeństwa w Prusach uregulowane było Ogólnym Prawem Krajowym (*Allgemeines Land Recht*). Th. 2, Tit. 1 i 2. Opierało się ono o prawo rzymskie (małżeństwa rzymskiego) ustalającego obowiązek małżeński (samotni opłacali kary, podatki). Stąd *justum matrimonium, conubium, conjugium* — przeszkody małżeńskie, możliwości rozwodów.

oskarżają ich o uprawianie agitacji religijnej (*Proselystenmacherei*). Reskrypt z 15 września 1751 r. (43, a).

— Skargi biskupa warmińskiego na udzielanie ślubów ewangelickich żołnierzom wyznania katolickiego. Rok 1750 (38, a).

— W sprawie budowy kościoła katolickiego w Berlinie. Rok 1751 (28, b).

— W sprawie opieki nad biednymi gminy katolickiej Królewca. Reskrypt z 15 lutego 1751 r. (43, a vol. VIII).

— Akcja misyjna wychodząca z katolickiej stacji Drangowski koło Tylży. Szczególną aktywność wykazują duchowni katolicy w Tylży (38, a).

— Skargi biskupa warmińskiego na nieprawne udzielanie chrztów przez duchownych ewangelickich dzieciom żołnierzy katolickich (38, a).

— Budowa kościoła katolickiego w Berlinie. Rok 1751. (28, b).

— W sprawie opieki społecznej dla członków gminy katolickiej w Królewcu. Rok 1751. (43, a).

— Organizacja szkoły katolickiej w Tylży (138, ee).

— Organizacja kas pomocowych wyznania ewangelickiego i katolickiego w Królewcu (77, a).

— Kościoły miejskie w Królewcu nie mają przyjmować zmarłych katolickich i urządzać im pogrzebów (77, a).

— Organizacja parafii katolickiej w Serrey (131, e).

— Przejścia ewangelików do gminy katolickiej (38, a).

— Biskup warmiński protestuje przeciwko utrudnianiu przez władze królewskie organizacji gmin katolickich (72, g).

— Nakaz władz państwowych zobowiązujących kościoły katolickie do odprawiania modłów o zwycięstwo armii pruskiej (37, e).

— Organizacja stanowiska kapelana polowego przy armii pruskiej (38, a).

— Barbara Hallemann ustanawia dla kościoła katolickiego oraz dla jezuitów w Królewcu legat fundacyjny (61, f).

— Katolicki woźnica z Królewca Majewski stawia do dyspozycji Jezuitom swe 4 konie dla odwiedzin chorych (72, g).

— Katolickim duchownym w Królewcu przydziela miasto straż ochronną, tzw. *Sauve-Garden*²⁷⁰. (83, 1 gen).

— Organizacja gminy katolickiej w Węgorzewie (38, a).

— Pożar w kościele katolickim w Królewcu 2 kwietnia 1763 r. (72, g).

— Biskup chełmiński Beyer oskarża ewangelickich duchownych o udzielanie nieprawne ślubów katolikom przychodzącym z Polski (38, a).

— W sprawie nowych przesładowań ewangelików przez katolików w Polsce oraz na Litwie w 1769 r.²⁷¹. (38, a).

— Biskup chełmiński Beyer protestuje przeciwko zmuszaniu dzieci katolickich powiatu ostródzkiego do uczęszczania do szkół ewangelickich (38, a).

— Katolicy królewieccy otrzymali zezwolenie na odprawianie nabożeństw w domu komendanta miasta. Kościół spalił się 11 listopada 1764 r. (70, f).

— Skarga przeciwko duchownemu katolickiemu w Rumianach, który namawiał chłopów i służbę do dezercji do Polski. Skargi na szlachcica Leskiego oraz miejskiego chirurga Jana Schulte (111 c).

— Jezuici przyjęli do gminy katolickiej w Królewcu protestantkę Elżbietę Grovertin (72, g).

— Katolicy parafii mragowskiej posyłają swe dzieci na naukę religii ewangelickiej w szkole miejskiej (130, ee).

²⁷⁰ *Sauve-Garde* = *Garde* = *salve-guardia* oznacza straż ochronną przydzieloną jakiejś miejscowości, domowi czy osobie dla ochrony przed rabunkiem, czy zniewagą.

²⁷¹ Konfederacja dysydencka w Słupsku i Toruniu.

- Budowa kościoła katolickiego w Działdowie (101, ee).
- W sprawie organizowania uroczystych pogrzebów duchownych katolickich w Królewcu (72, g).
- W sprawie organizowania odwiedzin u chorych wyznania ewangelickiego w miastach zachodniopruskich przez duchownych protestanckich (64, e).
- Położenie katolików w Prusach Książęcych (38, a).
- Zakaz oficjalnego i publicznego odprawiania nabożeństw przez katolików w Wystruci (55, e).
- Postanowienie w sprawie postępowania z tymi, którzy przeszli z wyznania ewangelickiego na wyznanie katolickie. Zarządzenie magistratu królewieckiego (72, g).
- Obłożenie aresztem dóbr Kościoła katolickiego za represje wobec ewangelików w Radziejach (38, a).
- Zakaz odwiedzania kościoła katolickiego w Królewcu dla studentów Uniwersytetu Królewieckiego (72, g).
- Dorota Schultzin zapisała legat na rzecz kościoła katolickiego (136).
- Reskrypt z 1697 r. zezwalający na swobodne przechodzenie z wyznania katolickiego na ewangelickie oraz z wyznania ewangelickiego na katolickie. Sprawa Przyborowskiej (38, a).
- Katolickie prawo patronackie na terenie Prus Książęcych. Zob. *Litteras Reversales* ²⁷². Rok 1611 (85, e).
- Pracownikami kancelarii urzędów nie mogą być katolicy ²⁷³. Reskrypt z 27 stycznia 1693 r. (19, b).
- Spory katolickiego duchownego z Konsystorzem Sambijskim (40, b, 5).
- Spory katolickiego duchownego o organizację kościelną na terenie kormornictwa kłajpedzkiego (38, a).
- Katolicki duchowny w Królewcu stara się o organizację oficjalatu sambijskiego ²⁷⁴. (40, b, 1).
- Duchowni katolicy z Królewca skarżą się na ekscesy studenckie urządzane w kościele katolickim (139, j).
- Jezuita Józef Plath z Królewca nieprawnie udzielił małżeństwa cieśli Janowi Lenikowi wyznania ewangelickiego (72, g).
- Skargi duchownych katolickich z Królewca na prześladowania religijne w mieście (38, a).
- Organizacja nauki religii katolickiej w Darkiejmach (38, a).
- Proboszcz parafii katolickiej w Królewcu nieprawnie używa tytułu dziekana sambijskiego (72, g).

²⁷² Instytucja *litterae reversales* związana jest z prawem lennym. Nadanie lenna następuje aktem lennym — listem lennym (*Lehnbrief* = *litterae investiturae*). Wasal musiał poświadczyć odbiór listu lennego przez wystawienie tzw. rewersu lennego (*Lehnrevers* = *litterae reversales*). Wszystkie należności lenne ujmowano w wykaz *Lehnadinumerament* = *denombrement*).

²⁷³ Pod pojęciem *Kanzelri-Verwandte* (lub *Kanzelri-Officianten*) obejmowano wszystkich pracowników kancelarii. Rozróżniano następujące komórki i urzędników kancelaryjnych — kancelaria jako komórka wykonawcza każdego urzędu krajowego była z tym urzędem związana, jednakże od tego urzędu oddzielona i jemu tylko podporządkowana. Dzieliła się na: a) sekretariat, prowadzący protokoły, przygotowujący decyzję władzy; b) ekspedycję (*expeditur*) przygotowującą czystopisy; c) registraturę przechowującą akta według jakiegoś planu. Urzędnicy dzielili się na kancelistów, posłańców oraz pisarzy.

²⁷⁴ Instytucja *Officialat* powstała w XII i XIII wieku i oznaczała wikariusza biskupiego, występującego w sprawach świeckich. Sobór trydencki ustalił, iż oficjał musi posiadać tytuł doktora prawa. Nazywano go *principalis*, jeśli rezydował w rezydencji biskupiej, a *foranus*, jeśli obejmował tylko jakiś okrąg (*Officialat* = *Officiales*) i obejmował urząd oficjalatu.

— W sprawie pobierania opłat szkolnych od rodziców dzieci katolickich uczęszczających do szkół ewangelickich w Królewcu (42, a).

— Organizacja gminy katolickiej obejmującej wsie Napierki i Białuty i jej stosunek do gminy ewangelickiej w Saberau (38, a).

— Parafia katolicka w Królewcu odmawia odprawiania modłów dziękczynnych za zwycięstwo wojsk pruskich pod Mollwitz w 1741 r.²⁷⁵ (37, e).

— Biskup warmiński w 1746 r. protestuje przeciwko ograniczaniu praw katolików w Prusach Książęcych (72, g).

— W sprawie ustalania uprawnień sądowych miast Królewca w stosunku do katolickiej gminy wyznaniowej (72, g).

— W sprawie ustalania *jura stolae* dla duchownych katolickich w Prusach Książęcych.

— W sprawie duchownego katolickiego Rogowskiego z komornictwa malborskiego (114, d).

— Sytuacja protestantów w miastach Prus Zachodnich (64, e).

— W sprawie składania przysięgi homagialnej przez duchownych katolickich na Warmii (31, e).

— Prawne położenie gminy katolickiej w Klajpedzie (98, ee).

— Prawo dziedziczenia dla duchownych katolickich. Reskrypt z 21 stycznia 1753 r. (43, b).

— Prawo obsadzania stanowisk duchownych, za wyjątkiem kanonii, na Warmii należy do *Etats Ministerium* (31, d).

— Duchowni katolicy nie mogą opuszczać Prus Książęcych bez zgody *Etats-Ministerium* (31, e).

— Organizacja szkolnictwa katolickiego na Warmii (31, e).

— Katolicy duchowni diecezji chełmińskiej odmawiają udzielania ślubów małżeństwom mieszanym (41, b, 4).

Chirurgus — chirurg

— Organizacja Towarzystwa Chirurgicznego w Królewcu²⁷⁶. (81, g).

— *Darf nicht des Feldheers Gervais Lehrjungen aufschreiben* (81, h).

— Chirurgom nie wolno podejmować leczenia chorób wewnętrznych; uważa się to za niedozwolone praktyki²⁷⁷.

— Chirurgom, odmawiającym udzielania pomocy w okresach epidemii należy odebrać prawo wykonywania zawodu. Reskrypt z 10 lutego 1711 r.: *in S. Pierre Monbrun Manufacturier* (74, m).

²⁷⁵ Mollwitz, wieś w powiecie brzeskim (Brzeg) w województwie wrocławskim, pod którą rozegrała się bitwa między wojskami pruskimi i austriackimi w dniu 10 IV 1741 r.

²⁷⁶ Ściśle rozróżniano początkowo (do XVIII wieku) zawód chirurga od lekarza. Chirurg mógł podejmować się leczenia tylko uszkodzeń i ran zewnętrznych, udzielać tylko tzw. pomocy ręcznej (*manuelle Hilfe*). Instytuty chirurgiczne zwykle urządzano łącznie z innymi instytucjami higienicznymi — łaźniami, fryzjerniami. Chirurgrzy dzielili się na dwie grupy: 1 klasa (tzw. *medico-chirurgen*) obejmowała chirurgów posiadających wykształcenie medyczne, naukowe, kończących zorganizowane szkoły chirurgiczne. Ich społeczna i zawodowa pozycja była równa pozycji lekarza. Rozróżniano chirurgów nadwornych, sądowych, wojskowych, okrętowych, krajowych oraz tzw. operatorów specjalizujących się w różnych dziedzinach, np. oczu, uzębienia, nóg itd.); 2 klasa to chirurgrzy, którzy mogli zająć się tylko lżejszymi zewnętrznymi obrażeniami i wewnętrznymi chorobami. Wszelkie cięższe przypadki mogli leczyć tylko w obecności lekarza.

²⁷⁷ Sytuacja chirurgów zmieniła się, gdy w 1724 r. otwarto w Berlinie Kolegium Chirurgii Medycznej, a w 1795 r. przekształcono to kolegium w instytut (*Medicinis-Chirurgische Friedrichs-Wilhelm-Institut = Medicinisch-Chirurgische Pepinière*).

— Organizacja sądownictwa dla chirurgów (*Fori der Chirurgorum*) w Królewcu (139, b).

— Opłaty za czynności chirurgiczne (sekcje i obdukcje) (33 p).

— Określenie stanowiska aptekarza (*Medicin — Apothequer*) jako wyższego od stanowiska chirurga ²⁷⁸. (15, a).

— Ustalenia dla Żydów ubiegających się o koncesje na wykonywanie zawodu chirurga i kąpielowego, jeśli przeszli na wyznanie luterskie. Przykład chirurgów żydowskich w Elku (38, d, 4).

— Kolegium Medyczne (*Collegium Medicum und Fürsorge*) ma podjąć starania o to, by wszystkie małe miasteczka posiadały wyuczonych chirurgów. Chirurgzy ci mają pobierać tylko niskie opłaty od ludności wiejskiej. Akta w sprawie niedozwolonych zabiegów wykonywanych przez balbierza Stengla na chłopie Weissie (139, e, 3).

— Zaangażowanie chirurgów i lekarzy królewieckich w rosyjskim lazarecie (83, f, 2).

— Królewieckie Stowarzyszenie Chirurgów i jego stosunek do sądu chirurgicznego. Rezolucja z 12 czerwca 1766 r. (76, b).

— Awansowanie do stanowiska chirurga felczerów służących nieprzerwanie 30 lat w wojsku ²⁷⁹. (83, f, 3).

— Sprawy majątkowe chirurgów wojskowych (32, d).

Chor — prezbiterium

— W sprawie zarządzania kasami królewskimi i kościelnymi (*jus praerogationis*) ²⁸⁰. (61, h, 1).

— Organizacja kas kościelnych (pogrzebowych) (55, e; 32, b).

— W sprawie wydzierżawiania miejsc w kościele w Srokowie (*Vermietung der vielen Gewercks Ställe und Chöre*) ²⁸¹. (12, ee).

— Wysokość opłat za miejsca w kościołach (102, e, 4).

— Ustalenie miejsc dla szlachty w ławkach przed ambonami (9, d, B).

Christ — chrześcijanie

— Zakaz uprawiania tzw. *heil. Christ-Spiels in Wehlau* (137, e, 3).

— Urządzenie składek na rzecz chrześcijan będących w niewoli tureckiej. Rezolucja z 17 lipca 1737 r. (43, a).

— W sprawie tzw. uprzywilejowanego Żyda z Berlina (*Schutz-Juden*) Abraham Meyers Jacob. Jego dzieci otrzymały przywilej możliwości zakupu nieruchomości w miejscu swego osiedlenia oraz pod względem prawnym; nieruchomości tę uznać za własność „chrześcijańskiego bankiera” (28, b).

— W sprawie nie uczących się religii chrześcijańskiej dwu uczennicy Kerstin oraz Doroty Lehmann z Miłomłynna (117, e).

²⁷⁸ Ranga społeczna i zawodowa aptekarzy była znacznie większa od chirurgów. Apteki istniały już w XV wieku, a aptekarz był zwykle równocześnie kupcem, uczonym, sztukmistrzem oraz urzędnikiem państwowym.

²⁷⁹ W okresach wojen kąpielowi wyodrębniali się od felczerów, opatrujących rannych żołnierzy i gołących brody.

²⁸⁰ Prawo pierwszeństwa w licytacjach (*Das Recht des Vorzugs bei der Zahlung im Concurse*).

²⁸¹ Pod pojęciem *Chor* rozumiano w ewangelickich kościołach katolickie urządzenie kościelne, wydzielające z całej nawy część kościoła podwyższonego (również prezbiterium). W tej części kościoła stał ołtarz główny oraz miejsce dla wyższego duchowieństwa i znaczniejszych osób (*Chor-Stüle*).

— W nauce religii chrześcijańskiej nie może brać udziału żaden Żyd, do czasu uzyskania pewnych wiadomości o jego prowadzeniu się oraz działalności gospodarczej (38, d, 4).

— W sprawie nadużywania świąt Bożego Narodzenia dla urządzania różnych gier (tzw. *Heil Christi*) (37, d).

Chur — elektorat

— Marchijska ordynacja kryminalna i sprawa jej ważności na terenie całego królestwa pruskiego (33, a).

— Elektorat oraz Kolegium Wyborcze Radców oraz Sędziów w Królewcu ²⁸² (*Chur — und Wahl der Raths — Gerichts — Collegiorum in Königsberg*) (78, e).

— Przyznanie tytułatury elektorskiej domowi brandenburskiemu (37, e).

— Odrzucenie tytułatury elektorskiej. Reskrypt z 20 marca 1701 r. (88, b).

— Akta testamentowe (*Testament — Codicill*) z roku 1644 dotyczące księżnej Pfalzu Ludwika Julianny v. Nassau w sprawie jej majątności w Holandii i Zelandii (85, c).

— Deklaracja w sprawie przejęcia akcji Kompanii Handlu Morskiego. Deklaracja z 24 grudnia 1772 r. (20, a, gen.).

— Ordynacja Instytutu Kredytowego dla Szlachty Marchijskiej z 14 czerwca 1775 r. (28, m).

Circuitio — obchodzenie

— W sprawie obchodów gregoriańskich w Kłajpedzie (*circuitus Gregoriani*) (98, ee).

— W sprawie świąt i obchodów młodzieży w czasie adwentu, Bożego Narodzenia i postu (77, a).

— W sprawie zniesienia kolend (*circuit Singens*) w miasteczkach Prus Książęcych (42, a, gen.).

— Zniesienie obchodów nauczycielskich zatrudnionych w szkole parafialnej w Braniewie w 1803 r. (31, b, 2).

— Zniesienie obchodów przez uczniów szkoły w Sępopolu 1803 r. (120, e).

Circulare — okólniki

— Zbiór okólników Kolegium Sądowego w Nowym Dworze (162, b).

— Okólniki radców ziemskich do szlachty. *Regierungs-Missive* do Kamery Królewieckiej z 11 stycznia 1765 r. Akta nominacji radców krajowych (21, b).

— Okólniki kamer w sprawach policyjnych. *Post-Scriptum* z 27 września 1766 r. (59, a).

— Zabezpieczanie okólników zgromadzonych w Piławie i kościele w Lochstädt (34, c).

— Okólnik Powiatowej Komisji Sprawiedliwości w sprawie tabelarycznych danych dotyczących kościołów, szpitali i innych dobroczynnych fundacji (41, a).

— Okólnik w sprawie opodatkowania szlachty. *Die steuern der Adelichen Guthbesitzer ohne Rücksicht auf die Größe ihrer Besitzungen immer für einen Mann gelten sollen*. Pismo Kamery Prus Wschodnich z 17 lutego 1794 r. (87, e).

---

²⁸² Pojęcie oznacza wybór. Stąd elektorzy (*Kurfürst*), to księżęta pochodzący z wyboru = *electores*.